

Elsikkadt jelentések

„Azt mondták, segíteni kell“, „dolgozni kellett“, „el kellett mennem borvízért — így jellemzik a falusi gyerekek munkahelyzeteiket. A felidézés módjában első látásra nincsen semmi meglepő. A gyerekek nyelvhasználata „célszerű“, akárcsak a mindennapi munkafolyamatok, amelyekben részt vesznek. A mondatok „helyesek“, tartalmukban nem lépnek túl a felidézett „esemény“ keretein. Mégis nyugtalanítóak. Valami hiányzik belőlük. E hiány módszeres feltérképezésére lenne szükség. De milyen eszközökkel?

A KÖZHELYEKEN TÚL

„A gyermek az otthoni munka miatt nem tud tanulni“ — az ilyen és ehhez hasonló klisékkel nem sokra jutunk. Nem ismerjük a gyermek helyét, szerepét a falusi családban. A pedagógusok, néprajzosok, szociológusok nem hogy a falusi gyermekmunkáról, de általában a gyermekmunkáról — néhány közhelelyen túl — nem sokat tudnak mondani. Nemcsak a gyermekmunka jellege, szerepe maradt mindmáig tisztázatlan, hanem — ami ennél fontosabb — a gyermekmunka mai alakulása, az, hogy az utóbbi időben milyen változásokon ment át.

A hasznavehetetlen „tudományos“ sablonokról is lemondva induljunk el viszonylag járatlan úton: válasszuk a kérdés pragmatikai, cselekvéseméleti megközelítését. Ez a megközelítés nem azért szokatlan, mert vadonatúj, hanem éppen mert annyira természetesnek hat. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a gyermek számára a családban végzett munka is szorosan összefonódik a nyelvhasználattal, s ha munkahelyzeteiről — akár szóban, akár írásban — beszámoltatjuk, ettől a nyelvhasználattól akkor sem tud és nem is fog elszakadni. Úgy is mondhatnánk: nyelvhasználata egyszerre formája és szervezője az általa elvégzett munkának.

MUNKA HELYETT — „ESEMÉNY“

Vegyük most kölcsön e — munkát és nyelvhasználatot egységben láttató — szemlélettől az „esemény“ fogalmat. Első pillantásra talán különösnek fog hatni, hogy nem azt kérdezzük: hogyan viszonyul a gyermek a munkához, hanem azt: hogyan viszonyul az eseményhez; de ha elfogadjuk, hogy az „eseménybe“ nemcsak az tartozik bele, amit a

gyermek csinál, hanem az is, amit mondanak neki, illetve ahogyan, milyen gesztusokkal kísérve mondják, akkor az „esemény“ együttesen a következő dolgok adják: a munkafolyamat, a tárgyi környezet, a nyelvi közlések, a gesztusok együttese, valamint az esemény szereplői és e szereplők előzetes ismeretei, feltevései az „esemény“ előbb felsorolt összetevőiről. (Az „esemény“ szereplői a gyermekben kívül itt nyilván a család többi, többnyire felnőtt tagjai.)

Ha csak azt nézzük, mit mondanak a gyermeknek, a kép roppant egyszerű: „Eredj, vágj fát és hordd be estére!“ „Ki kell gyomlálni az ágyást, fogj neki idejében!“ „Gyere segíts egy kicsit fűrészelni!“ Ezek a mondatok rövidek és a tárgyra összpontosítanak. Jelentésük egyértelmű, világos. Nincs mögöttes, rejtett jelentésük. Mi a funkciójuk? A cselekvésszabályozás, a vezérlés. A megokolás, indoklás ehhez képest háttérbe szorul. („Menj a boltba!“ — mondja a szülő, s esetleg hozzátesszi: „Mi nem érünk rá“; „Nekünk dolgunk van“. Ez a kiegészítés azonban nem azért hangzik el, hogy a gyermekben motivációt teremtsen, legfeljebb csak ismétli, variálja, nyomatékosítja a cselekvésvezérlési szövegrészt.)

Mindezt azért kell leszögezni, hogy lássuk: a felhívó, parancsoló jellegű rövid mondatokból álló nyelvi közlés akár el is maradhat, az esemény többi összetevője akkor is **közöl valamit** a gyermekkel. Mi több: a falusi családok munkahelyzeteiben rendszerint az **esemény egésze** határozza meg, hogy a gyermek hogyan viszonyul a tennivalókhöz. Nemcsak a munka jellege, nemcsak az elhangzott felszólítás, hanem az esemény valamennyi összetevője; a szerephelyzet, a tárgyak és gesztusok is. Továbbá az is, hogy ezek az összetevők hogyan viszonyulnak egymáshoz, egybehangoltan működnek-e vagy sem. Mindez együttvéve határozza meg a gyermek viszonyát az eseményhez, azaz közli vele a tenni-valóit. Olyan közlemény tehát, melyet a munkavégző gyermek az esemény egészéből olvas ki. Olyan jelentés, mely nem pusztán az elhangzott szavakból, hanem magából az eseményből (annak valamennyi összetevőjéből) következik. Ilyen értelemben nevezném ezt a jelentést az „**esemény** jelentésének“.

A „KELL“ JELENTÉSEI

„**Kellett**, hogy segítsek a szüleimnek“, „Azt mondták, segíteni **kell**, mert akkor jobban haladunk“ — számol be a gyermek az „eseményről“. Ez a kimondott, elmondott „kell“ több jelentésű. Utal egyfelől arra, hogy a gyermek munkavégzés közben mindig alárendelt helyzetben van. Számára a munka kötelező. Másfelől azt jelenti, hogy a munkavégzés a család szempontjából fontos, nélkülözhetetlen. Olyannyira, hogy nemcsak a gyermek egyéni érdekeit, de minden más foglalatosságot, például a játékot is felfüggeszti, háttérbe szorítja. Az alárendeltségi helyzet, a gesztusok jellege eleve kizárja,

„A tehetséges gyermekek szülei hisznek az öröklésben.“

GEORGE BERNARD SHAW

hogyan a gyermek valamilyen okból megtagad-
hassa a munkavégzést. A szülő vagy a na-
gyobbik testvér valamilyen módon mindig
értésére adja a munkavégzőnek, hogy nincs
apelláta: a munka kötelező. Az eseménynek
ezt a jelentését többnyire mégis a nyelvi köz-
lések hordozzák. („Menj! Eredj! Gyere! Vidd!
Hozd!” stb.)

Más a helyzet a családi cél/érdek dominan-
ciájával. E jelentésben a nyelvi közlések
gyakran elenyésző szerepet játszanak, s a
közleményt az esemény többi összetevőjének
együttes hatása sugallja. Aki munkára „szó-
lítja fel” a gyermeket, az rendszerint maga is
dolgozik. A gyermek látja, hogy csak ő vé-
gezheti el az adott pillanatban a kijelölt fel-
adatot, s belátja, hogy — összetartozó mun-
kafolyamatokról lévén szó — a család jobban
halad, ha ő is segít, ezért felszólítás nélkül
is elvégzi a ráeső részt.

Az egymásrautaltság és a közös cél — min-
dig jelen van. A gyermek nagyon korán meg-
tanulja, hogy egyéni céljait alá kell rendel-
nie a család érdekének.

Ezek a jelentések a falusi gyermekmunka
jellegéből adódnak. A falusi családokban
ugyanis a gyermek nem egyenrangú félként
dolgozik a szülővel vagy a nagyobb testvér-
rel, hanem csupán besegít. Életkorától és is-
kolai elfoglaltságától függ, hogy milyen mér-
tékben fogják munkára. De a gyermek soha-
sem tervezi vagy szervezi a munkát, hanem
egy már meglévő vagy megszervezett mun-
kahelyzetbe illeszkedik bele időlegesen.

Ez az unokáit tanítgató öreg emberpár akár
kortársunk lehetne, de amit csinálnak, abban
évezredek választják el őket tőlünk. És egy-
mástól is: a nyeles kalapács technikai elve
húszezer, a keréké mintegy hatezer éves; az
egyik a kézimunka a másik az agymunka
tárgyasításának eredménye

AMIT AZ ESEMÉNY „DIKTÁL”

Ha a gyermek beszámolóit vesszük csak
szemügyre, úgy tűnik, az esemény és az ese-
mény leírása tökéletesen fedi egymást, nin-
csen különbség aközött, ahogyan a gyermek
az eseményhez viszonyul, ha belülről és aköz-
ött, ahogyan kívülről látja azt. De alapvető-
en módosul a kép, ha a falusi gyermekmunka
valóságára támaszkodunk.

„Vidd át ezt az edényt a szomszédba, de
vigyázz, nehogy eltörd!” — mondja a szülő a
gyermeknek. Azzal, hogy felhívja a gyermek
figyelmét arra, hogy tökéletesen kell elvége-
znie a kapott feladatot, mintegy vezérli a
gyermek viszonyát az eseményhez. De nem-
csak a fenti nyelvi közlés, hanem maga az
esemény „diktált”: a munkafolyamatot a
gyermek szemében értékesebbnek tünteti fel,
mint a nap többi tevékenységformáját.

Van, amikor a szerephelyzet figyelmeztet
arra, hogy a gyermek teendője különöskép-
pen értékes. „Gyere, most ketten dolgozunk!”
majd „Na most csináld tovább egyedül!” —
mondja valamivel később a szülő. Ebben a
helyzetben nem is az a fontos, ami elhang-
zik. A hangsúly itt azon van, hogy a szere-
pek formálisan kiegyenlítődnek. Az is előfor-
dulhat, hogy a szokatlan tárgyi környezet
„sugallja” a munka értékes voltát.

E tapasztalatok nyomán látjuk, hogy az
„eseménynek” más jelentései is lehetnek,
mint a munkavégzés kötelező jellege és a csa-
ládi cél/érdek dominanciája. A fentebb vá-

zolt jelentést például a munkafolyamat értékbeli nyomatékának nevezném.

A gyermekmunka „működés“ közben való gondos megfigyelése további képmódosulással is jár. Az esetek többségében a gyermek a **saját** feladatának tekinti, amit feladatul tűztek ki számára. Úgy érzi, azt a munkafolyamatot más nem végezheti el, csak ő. Érdekes megfigyelni, hogy az esemény összetevői ez esetben nem az elvégzendő munkát teszik „személyre szabottá“, hanem a gyermeket készítetik arra, hogy egyediesítse, a sajátjának tüntesse fel a munkát. Nyelvi példát idézve: a szülő nem azt mondja a gyermekének, hogy „ez fontos“ vagy „ez nagyszerű dolog“. Inkább azt mondja: „Itt van ez, csináld meg, lám, lesz-e valami belőle...“. Vagy azt: „Lám, milyen ügyes vagy, tudsz-e valamire menni?“ A nem nyelvi összetevők is — mint például a szülő gesztusai, a szerephelyzet, a munkafolyamat résztvevőinek előzetes feltevései — érdekes módon nem a munkafolyamatot, hanem a munkavégzőt veszik célba. Ha a munkafolyamatot kívánná előtérbe helyezni, akkor a szülő a munkavégző gyermeknek inkább jutalmat helyezne kilátásba.

AMI VAN ÉS AMI LÁTSZIK

A gyermek kétféle (külső és belső) viszonyulásának eltérése abból adódik, hogy számára ez utóbbi jelentések — ha kívül került az eseményen és szabadon ítélkezhet róla — elsikkadnak, csak a „kell“ jelentéseit tekinti a magáénak.

Akár azt mondja: „Kell, hogy segítsek a szüleimnek“, akár közvetett beszédformával él („Azt mondták, hogy segíteni kell“), szövegből az értékelés és az egyedi jelleg mozzanatai egyaránt hiányoznak. A munkavégzésről való beszámolóknak nem találunk sem értékbeli jelzéseket, sem minősítéseket. Holott a valóságos eseményekben ez a mozzanat döntő súllyal szerepel.

Mi történt itt? Az események nyelvi kontrolljából hogyan „tűnhetek el“ olyan jelentések, amelyek az adott közösség cselekvési modelljeinek, szerepmódeljeinek nemzedékről nemzedékre való továbbadását szolgálják? És hogyan lehetséges, hogy az elemzett helyzetekben a gyermekek mégis pontosan követik az esemény — jelentésekbe foglalt — utasításait?

A „kell“ jelentéseinek folytonossága és jelenléte mind a valóságos, mind az elmondott eseményben arra utal, hogy ez a jelentéstípus tényleges cselekvésvezérlő, cselekvésszabályozó szereppel rendelkezik.

Az értékelés és az egyediesítés jelentéseinek sajátos „elmaradása, kiesése“ az események utólagos nyelvi kontrolljából viszont arra utal, hogy a mindennapi munkavégzés során a gyermek nem úgy viszonyul az „eseményekhez“, mint ahogyan a látszat mutatja. Vagyis: a gyermek másképp ítéli meg nemcsak saját szerepét a munkafolyamatban, hanem magát a munkafolyamatot is, mint ahogy

azt az esemény szabályai — tehát a közösség szabályai — előírják.

Ez az értékkonfliktus többnyire rejtett, nem tudatos. A gyermekek nem tekintik szabálynak az esemény adott jelentéseit, bár amíg az eseményen belül vannak, amíg a munkafolyamatok kényszerű szereplői, részesei, addig nem áll módjukban kinyilvánítani, hogy mi az a más, amit szabálynak tekintenek. Maga az értékkonfliktus is „elsikkad“.

FORDULAT?

A fenti megközelítés célja mindössze az volt, hogy felderítse: milyen változások következtek be a falusi gyermekmunkában az utóbbi évtizedben. Eszközeit, szemléletét — kísérleti módon — a pragmatikából, cselekvésemélethez kölcsönözte. Abból a tényből indult ki, hogy időtartamában ez a munkavégzés alig csökkent, a falusi gyermeket a család még nem tudja oly mértékben felmenteni a „kell“ kötelezettségei alól, mint azt nem egy városi családban tapasztalhatjuk.

De ha a munkavégzés időtartama lényegesen nem módosult, így a nyelvhasználat rejtett ellentmondásaiból az derül ki, hogy feltétlenül megváltozott a gyermekek munkájának a jellege.

A falusi gyermekmunka a jelzett hiányok — az értékelés és egyediesítés jelentéseinek „kiüresedése“, „megsemmisülése“ — következtében mintegy csonka eseménnyé, a gyermek számára nem-eseménnyé, tehát eseménytelenné válik. A jelentéseiben így megcsontult esemény egyik legfontosabb közleményét nem tudja átadni a munkavégzőnek: a munkához való viszonyt érintő cselekvési, viselkedési modelljeit. A munkavégző csak a „kell“ jelentéseit teszi a magáévá, megtanul a „kell“ szavára hallgatni. Az eseménynek nem marad más funkciója, mint a pragmatikai (cselekvésszabályozó) funkció.

A nevelő funkció lassan háttérbe szorul, s a munka kényszerjellege nyomul előtérbe. E funkcióeltolódás következtében a gyermekmunka állandóan újratermelődő, gyakran rejtett konfliktushelyzetek forrása a falusi családban. A szülő továbbra is a hiánytalan, teljes eseményt éli át, a gyermek viszont már a jelentéseiben megcsontult. Ez az újabb keletű konfliktus nehéz helyzetbe hozza a pedagógust is.

A munka kényszerjellege (kényszerként való átélése és tudomásul vétele) nemcsak a családon belüli szocializáció — a közösség szerepmódeljeinek elsajátítása — szempontjából lehet a gyermek számára hátrányos. A csonka esemény korlátozza a nyelvelsajátítást, károsítja az anyanyelvhasználatot. A „kell“ jelentéseire korlátozódó anyanyelvhasználat paradox módon nem a munkakevélés, hanem a nyelvi sematizmus veszélyével jár! Igaz, hogy a nyelvi sematizmus viszont a munkához való viszony sematizmusát eredményezi.

BIRÓ ZOLTÁN